

Borcsa János

AZ ÁRNYALATOKRA
VALÓ FIGYELÉS REGÉNYE

Korjelenség volt a magyar regény intellektualizálódása *A földig már lépésben* megírása és megjelenése idején,¹ vagyis át- és felértékelődött a reflexió regénybeli szerepe. A Panek-regényben mindenesetre egyenlő, ha nem éppen a narrációnál nagyobb súllyal van jelen. Az író ebben önértelmezésre tesz kísérletet, amit már a bevezető exponál, amelyben egy belső, számonkérő hanggal folytat párbeszédet a főszereplő. Már itt kijelenti, hogy szembe akar nézni mindazzal, amit tett, és azzal is, amit nem tett meg.

Végső soron az egyéni létezéssel való számvetés gondolata tölti ki a regényt. Ez pedig a másik emberrel való kapcsolat révén nyerhet érvényességet, amit a történetmondás tekintetében főként a dialógusok szavatolnak. Ezek a „megbeszélések” a név nélkül, könyvszerkesztőként emlegetett központi alak és barátai, illetve szerelmei között zajlanak, sőt a főszereplő megítélése szerint a jövőben is „lesznek még beszélgetések (...), kiderül, hogy más sem tud többet életről-halálról, más is tőlünk reméli-várja a tudást, aminthogy mi viszont másoktól. Kifosztjuk, becsapjuk egymást. De ez egyben vigasz is. Ami szép volt, annak nincs múlt ideje, még ha jövője sincs is.”

Egy adott ponton az elmélkedés tárgya éppen a regény. A főszereplő azt gondolja, hogy „egy regény nem más, mint azoknak az embereknek a helyzetisztázása, akik jól ismerik egymást, mindent tudnak már egymásról, ám amikor ezt megállapítják, megijednek, mert máris mindent újra föl kell mérni egymással kapcsolatban. Állandó mozgás, nem jellemfejlődés, hanem a jellemek értelmezése a világgal és a többiek viszonylatában.” Mindezt pedig még megtoldja egy Maupassant-idézet, miszerint nem valamely történet elbeszélése lenne a cél, hogy ezáltal szórakoztasson vagy meghasson, hanem az, hogy az olvasót rákényszerítse „az események mély és rejtett jelentőségének megértésére.”

---

1 Panek Zoltán: *A földig már lépésben*. Bukarest, 1977, Kriterion Könyvkiadó.

A regényben tíz csomópontot, illetve szintet lehet elkülöníteni. Mindegyikben jelen van a főszereplő, akinek a portréja egy-egy író-meg orvosbarátjával (Régeni Géza, Abody J. Ferenc), illetve szerelmeivel (színésznő, balett-táncosnő) való együttlét és beszélgetés során rajzolódik ki. Történnek mindezek erdélyi nagyvárosban, vélhetően Kolozsvárt, aztán avasi hegyi tanyán, az író szülőföldjén, erdélyi kis-, valamint fürdővároskában, bizonyára Szovátán. Minden csomópont egy-egy „kistörténet”, különálló egység, amelyeket esetleg egy-egy szórványosan elhelyezett motívum vagy utalás kapcsol össze, s amelyeket az elbeszélés módja tekintetében a dialógus és a belső monológ ural.

Ilyen jelentéktelen utalásnak tűnik a regény legelején folyó párbeszéd során a belső hangnak adott egyik válasz, amelyben tébolyító zajról, fölösleges csörömpről ejt szót a főszereplő: „Nem akarok emlékezni – mondja. – Már nincs időm ilyesmire. Élni még igen. Ha hagyna az emlékezés. Mi ez a tébolyító zaj? Ez a fölösleges csörömp. Amióta ide jöttem – ide menekültem –, egyfolytában hallom.” Erre a feldúlt lelkiállapotról való visszautalást találni a regény befejező egységében, amelyben elhangzik, hogy: „Már nem kalapálnak. Megszűnt a csörömp. Nem hallom.” Egy komoly önvizsgálat megrendítő folyamatokat indít el az emberben, s lehet, hogy eredménye mégis függőben marad...

Esetenként saját maga „ténykedésére” is reflektál a beszélő, mintegy „kibeszél”, mondván például, hogy „megy a belső szöveg.” Kitér arra is, hogy miért rekeszti ki néha önmagát az együttlétek élményéből. Azért tartózkodik egyrészt úgymond ilyenkor az emberektől, mert tisztáznia kell: ki ő. Másrészt pedig távlatot nyit egy általánosabb kérdésnek: „Egymást keressük. Lét egyedül nincs. Ember attól van, hogy még vannak emberek. Keressük.”

A mondott tíz részegység közé aztán kilenc részre tagoltan ékelődik be egy újabb cselekményszál, egy betételbeszélés, amelynek középpontjában a főszereplő és egy színésznő áll. A találkozás a véletlen műve, egy erdélyi fürdővároskában történik, s alkalom ez csendes emlékidézésre és rezignált búcsúra, de nem egy mély beszélgetésre, mert – érvel a nő – akkor csak saját magukkal foglalkoznának, s az pedig felkavaró lenne. A férfi rokon lélek Sziszüphosszal, úgymond belül görgeti a követ, magában mondja, amit gondol, és pedig azt, hogy a kapcsolatok kudarcra vannak ítélve: „Az élet úgy építkezik, hogy

szeretné minél tökéletesebben egymáshoz illeszteni az embereket. Nem megy.”

Mózes Attila szerint ennek a regénynek nincsen cselekménye, csak cselekményei vannak, Láng Gusztáv pedig még tovább megy, kijelentve, hogy „nem értelmezendő történetet mond el, hanem az értelmet magát”, s hozzáteszi, hogy hasonló példát, más műnemben, Páskándi Géza „töredék-lírájában” találni. (Vö. Mózes Attila: *Szintek*. Korunk, 1978/5., 418.; *Elmozdult képek?* Panek Zoltán születésének 80. évfordulóján Láng Gusztávval beszélget Fűzfa Balázs. Forrás, 2008/3., 121.)

Az újabb és újabb társas együttlétek alkalmával, beszélgetések és viták során bontakoznak ki az önértelmezésre és az emberi kapcsolatokra, de leginkább az emberi természetre és a létezésre irányuló, gyakorta ironikus töltetű gondolatmenetek. Egyik orvosszereplő szájából hangzik el például, hogy „néha borzasztó dolog történik velünk: még élünk”, vagy ugyancsak keserű kicsengésű az a válasz, amit a főszereplő a családi állapotáról érdeklődőnek ad: „Mindig kaptam annyi zsebkendőt karácsonyra, amivel elsirathattam az éppen távozó szerelmeket.”

Persze ezek a „megbeszélések” nem valamely tárgyra vonatkozó nézeteknek a kifejtései, nem értekezések, hanem pillanatnyi hangulatokhoz, történésekhez, helyzetekhez kapcsolódó gondolatfutamok, amelyekben fontos szerepet játszik a logikai és nyelvi játékoság, az elmés mondások, a nyelvi sziporkák, valamint az aforizmaszerűen megfogalmazott ítéletek, helyzetértékelések, véleménynyilvánítások. Ilyenkor igazolódik vissza ténylegesen, amit az író egy vallomásában 1978-ban így fogalmazott meg: „Egyetlen elkötelezettségem: az anyanyelv; egyetlen lobogóm: a szenvedély. Különösen hogy már tudjuk: ebben a században a legnagyobb kaland – megmaradni ott, ahol születünk.” (Panek Zoltán: *Függő játzmák*. Tárcák és tárca nélküli írások. Kolozsvár-Napoca, 1983, Dacia Könyvkiadó, 52.) Az író szenvedélye abból is kitűnik, hogy véleményét általában sarkítva fejezi ki. Regényhőse például azt gondolja, hogy „ne a szókincsünk legyen gazdag, hanem lehetőleg a gondolatkincsünk.”

A beszélgetések és viták hol érvekre alapulva haladnak, hol csaponganak, tulajdonképpen a résztvevők érzelmei, hangulata határozza meg, helye van így az élcelődésnek, de sértegetésektől sem mentesek, máskor meg a képzettársítások szabnak irányt ezeknek. A monológok

esetében pedig egy-egy mély nyomokat hagyó gyermekkori emlék merül fel gyakran, például a vihar, a költözködés. A biztos hely hiányát szenvedte a felnőtt is, mint egykor a gyermek: az állandó költözködés miatt úgymond mindenütt otthon volt a család, vagyis sehol sem.

A teljesség illúzióját kelti a regény, ahogy az író az egyes kistörténetekben körbejár, elmélyít egy-egy, az egyén vonatkozásában felmerült gondolatot, témát, mint amilyen a szerelem, a férfi–nő kapcsolat, a barátság, a munka, a könyvkészítés hivatása, a kortárs irodalom. Ez utóbbi témát a főszereplő és íróbarátja mondhatni kimeríti egy autótutazás során. Olyan játékba kezdenek ketten – míg „a szekér szaladt” –, hogy az író neveket ad meg át-tól cettig, a könyvszerkesztő pedig azonnal mondja a véleményét az illetőről és munkájáról. Játékos-komoly kritikái szemle kerekedik ebből a „társasjátékból”, és pedig az éppen aktuális erdélyi magyar irodalom szarkasztikus körképe készül el. Példaként álljon itt néhány telibe találó megállapítás:

„X szerintem nem költő. Láttam, egy alig háromnapos verse, kötött formájú pedig, már oszlásnak indult.”;

A. „Utána kellene nézni, van-e hatásvadász-engedélye?”

B. „Kiégett, pedig még csak nem is volt üstökös.”

C. „Minden írónak annyi a súlya, amennyi az általa kiszorított unalom súlya.”

É. „Zokogó rokokó. Ne álljunk semmi mellé, még ránk dőlhet valami.”

J. „Elhagyta a dohányzást, és már csak magában füstölög.”

K. „Gondolatai alkonyatkor elülnek a tyúkokkal.”

L. „Még dilettánsokat sem láttam ennyire hinni a saját tehetségükben.”

O. „Elképezem ezt az O-betűt leírva. Nulla fok. Ami olvadna, az fagyni, ami fagyott, az olvadni készül.”

P. „Ezt pedig úgy hívják, hogy borjúszerű kritika. Áll, mint borjú az új kapuban. Kitűnő szóbeliző. Írásbelizni nem tud.”

Sz. „Ha nem volna, ki kellene találni. De van.”

Mintegy felhívás is lehetne ez a rögtönzött körkép: szükséges időről időre az ehhez fogható szemrevételezés!

Dialógusokból bontakoznak ki és kapnak hangot különböző vélekedések, nézetek és elvek. A főszereplő például egy alkalommal abból indul ki, hogy egyetlen kapcsolat sem jöhet létre vegytisztán, illetve hogy „két embernek az egymáshoz való viszonya mindegyiknek a

magányügye”, a partnere (színésznő) azt tartja, hogy a kapcsolatokat, és pedig egy új érzésnek a vegytisztaságát zavarja, hogy „túl sok a kellemetlen emlékeznivaló.”

Persze ezek a párbeszédék nem gyorsan pörgő replikák, hanem gondolatokat szülő fejtegetések, sőt „egymás mellett ’el’-beszélő párhuzamos – és önelemzően vallomások – monológok is.” (Láng Gusztáv, i. m. 125.)

„Hányódott múzsától múzsáig – és a mű még sehol” – mondja egy belső hang egy alkalommal, vagyis megoldatlanságok terhelik a különben is kiábrándult, sokat tapasztalt főhős és a színésznő kapcsolatát. Ebből kifolyólag hangulatuk is változó, kezdve közös nyaralásuk első napjával, amelynek helyszíne az író szülőföldje, a Túr menti avasi hegyi táj. Egyedül a szerelem érzése közös bennük. A férfi az életet szenvedélyesen szereti élni, azt tartja, hogy „az ember égjen, mielőtt teljesen elég.” Benne egyesül – mondja róla egyszer egy partnere – az emberi személyiség minden létező ellentmondása. Végletek feszülnek benne. Egyik beszélgetés során mégis ő mondja ki, hogy fontos számára az árnyalatokra való figyelés. Számára a kiinduló- és végpont tulajdonképpen az Én. Bizonyára e regény írója is kijelenthette volna, amit Montaigne írt le az *Esszék* bevezetőjében: „én vagyok könyvem tárgya.”

Az árnyalatokra törekszik maga a regényíró is. Egyik alkalommal éppen írószereplőjével mondatja ki, amit maga követ: „Amiért az író a legkisebb és legnagyobb mondatában is harcolhat, az szerintem az árnyalat.”

A regény alcímére utalva állítható, hogy a főhős szökésnek tartja életét, amire úgymond több kísérletet tett. Visszatérő gyermekkori élménye, hogy első „kísérlete” miatt apja megláncolta, az ágy lábához kötötte, s erre a motívumra utalva határozza meg így önmagát: „számtalan szökési kísérlete után véglegesen az élethez láncolt gyermek [vagyok].” Különben az önmagával azonos ember eszméjét vallja a főhős, amit a történet perszonális elbeszélője úgy fogalmaz meg, hogy „sohasem nevezte valaminek magát; még nevén sem. Egyszerűen tudta: ő – ő.”

Eszerint próbálta alakítani életét. Ha pedig nem lehetett önmaga, akár gyermekkorában, akár felnőtt férfiként, megszökött a szüleitől, illetve a feleség és barátnök mellől, a barátok közül vagy a munkahelyről. Panek hőse – az általa idézett Szabó Lőrinc szavaival – „igaz egész”

szeretne lenni, ilyen viszont, az idézetet tovább folytatva, „csak ellentéteiddel együtt lehetsz.” Összecseng ez a Niels Bohrtól választott mottóval, amellyel ugyanezt az alapgondolatot vetíti előre a szerző, és pedig azt, hogy az ellentétek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást.

Az önmagával azonosság gondolatát különben kiterjeszti a főszereplő az élet, a lét egészére. „Csak az ér valamit, ami legalább önmagával azonos” – elmélkedik magában, s ugyanekkor kijelenti: „ami van, lényege szerint hasonlíthatatlan.” A valósággal számot vető hősnek viszont az egyénre vonatkozóan azt kell mondania, hogy „még nem született meg épp az az ember (...), hogy épp ő lehessen ő. Mindvégig tisztán. Lehetetlenség.”

Fontos tehát, hogy az eszmény tiszta legyen. Ezt írói publicisztikájában is fenntartotta Panek. A képletes beszédet választva mondotta 1971-ben: „egy fa gyökereire – szerintem – leginkább a gyümölcséből lehet következtetni. Miközben mi sem természetesebb, mint az, hogy a fa az ágait a csillagok összefüggése irányába növelje.” (Panek Zoltán: *Függő játzmák*, 30.)

Nagyon izgalmas olvasmány ez az eddig legolvashatatlanabb könyvünk – jegyezte meg megjelenésekor Marosi Péter *A földig már lépésben* című regényről, az irodalomtörténész Görömbei András pedig egy érvényesebb, összetettebb világ bemutatását hiányolta, a főhőssel kapcsolatban pedig úgy vélte, hogy „az a személyiség, amelyik egész emberként óhajt megjelenni (...), nem korlátozódhat elemi viszonyulásokra.” (Marosi Péter: *Autovivisectio. Utunk*, 1978. március 10., in uő: *Világ végén virradat. Cikkék*. Bukarest, 1980, Kriterion Könyvkiadó, 92.; Bertha Zoltán – Görömbei András: *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*. Budapest, 1983, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 55.) Egyszeri kísérletnek tartja Panek művét Mózes Attila (i. m. 420.), Láng Gusztáv pedig társtalannak, minthogy „ilyen regénynyelvi újítást csak egyszer lehet megírni.” (i. m. 124.)